

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه ی دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

**بررسی و نقد روایات
پیرامون نحوه ی برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع)
با جریان غلو و غالیان**

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی دیاری بیدگلی

دانشجو:

منصوره نوراحمدی

شهریور ۱۳۹۲

تقدیم به

چهارده وجود مقدس اهل بیت (علیهم السلام)...

که نامشان همواره زینت بخش صفحات این نوشتار است...

باشد که توانسته باشم ذره ای از محبت خود را به آنان نشان داده باشم...

و گوشه ای از زحمات و رنج هایشان در برابر گروه غالیان را به تصویر کشیده باشم.

تشکر و قدردانی

سر تعظیم و تشکر فرود می آورم بر آستان قدس **خداوند**، آنکه آرامش بخش تمام لحظات زندگی ام بوده و هست...

درود می فرستم به روح تمام **علما و فرزاتگان اسلام**، آنان که همواره تلاش نمودند تا سببی شوند برای تحقق وعده الهی، که نور خداوند هرگز خاموش نخواهد شد... به ویژه آنان که حاصل تلاش هایشان در این نوشتار مورد استفاده نگارنده قرار گرفت...

سپاسگزارم از تمام **اساتید و معلمان دوران تحصیل**، آنان که دانسته ها و یافته های علمی خود را بدون هیچ چشمداشتی در اختیار دانش پژوهان خود قرار می دهند و رنج و زحمت تدریس را با جان و دل پذیرایند... به ویژه، استاد گران قدر: **جناب آقای دکتر محمد تقی دیاری** که در تمام مراحل نگارش این نوشتار مرا از راهنمایی های مفید خود بهره مند نمود... ممنونم از **پدر و مادر عزیز و مهربانم**، که همواره محبت، مهربانی و دعایشان محکم کننده گام هایم در راه تحصیل علم و دانش بوده و هست...

در نهایت، متشکرم از **خانواده گرم و صمیمی ام**، که با فراهم آوردن محیط مناسب و آرام، یاری گر من در نگارش این نوشتار بودند...

چکیده

بر اساس گزارش‌های تاریخی و روایی افرادی، اهل بیت (ع) را از حد بشری تا مقام الوهیت بالاتر برده‌اند. این تجاوز از حد در اصطلاح قرآن و روایات، "غلو"، و این افراد "غالی" نامیده شده‌اند. در این نوشتار روایاتی که حاکی از برخوردهای اهل بیت (ع) با غالیان است، مورد ارزیابی قرار گرفته است؛ تا پس از جداسازی روایات صحیح از سقیم، میزان تأثیر شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اهل بیت (ع) و شخصیت غالیان را در نوع موضع‌گیری‌های اهل بیت (ع) ارزیابی نماید؛ تا از این ارزیابی، نحوه برخورد صحیح با غالیان در زمان‌های بعدی تشخیص داده شود. از بررسی‌ها چنین به دست آمده است: ۱- برخوردهایی مانند طرد، تکفیر، لعن، تبری، دستور به قتل و سوزاندن غالیان از صحت صدوری و دلالتی برخوردارند. ۲- اکثر روایات به علت مهمل و مجهول بودن راویان ضعیف‌السند هستند؛ از این رو، برخوردهایی مانند دستور به شکستن سر و ترور غالیان قابل اثبات نیستند. ۳- در شرایطی که اهل بیت (ع) حکومت را در اختیار داشته‌اند، مانند زمان حکومت امیرالمؤمنین (ع)، توانایی اجرای حد بر غالیانی که حاضر به توبه نبودند را داشتند و در سایر شرایط تنها می‌توانستند با شیوه‌های دیگر مانند طرد، تکفیر، لعن و تبری و بالا بردن سطح فکر افراد با این جریان مبارزه نمایند و راه خود را از آنان جدا نمایند. ۴- برخورد اهل بیت (ع) با سران غالیان شدیدتر از پیروان آنها بوده و با سران غالیان نیز ابتدا با نصیحت آغاز شده است و در صورتی که از رفتار خود دست بر نمی‌داشتند، به برخوردهای شدیدتر رو می‌آوردند. روش انجام این تحقیق کتابخانه‌ای و با نقد و تحلیل روایات و اقوال علما در این باره است.

کلیدواژه‌ها: غلو، غالیان، غلات (غلاة)، اهل بیت (ع)، نقد روایات.

فهرست مطالب

صفحات	عناوین
۱	مقدمه
۲	۱- بیان مسأله
۳	۲- اهمیت و ضرورت تحقیق
۴	۳- سؤالات تحقیق
۴	۴- فرضیه های تحقیق
۴	۵- پیشینه تحقیق
۷	۶- اهداف تحقیق
۸	۷- روش تحقیق
۸	۸- ساختار تحقیق
۹	۹- تعریف واژگان کلیدی
۹	الف- غلو
۱۱	ب- غالیان
۱۲	ج- اهل بیت (ع)
	فصل اول: بررسی روایات نحوه برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان تا
۱۳	سال ۹۵ هجری
۱۴	۱-۱- پیامبر اکرم (ص)
۱۴	۱-۱-۱- شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی پیامبر اکرم (ص)
۲۱	۱-۱-۲- غالیان زمان پیامبر اکرم (ص)
۲۱	۱-۱-۳- موضع گیری پیامبر اکرم (ص) در برابر جریان غلو و غالیان
۳۹	جمع بندی

- ۳۹..... ۲-۱-امیرالمؤمنین (ع).....
- ۳۹..... ۱-۲-۱-شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امیرالمؤمنین (ع).....
- ۴۵..... ۱-۲-۲-۱-غالیان زمان امیرالمؤمنین (ع).....
- ۴۵..... ۱-۲-۲-۱-عبدالله بن سبا.....
- ۴۵..... ۱-۲-۲-۱-عبدالله بن سبا در کتب تاریخی.....
- ۶۱..... ۱-۲-۲-۱-عبدالله بن سبا در کتب فرق و مذاهب.....
- ۶۶..... ۱-۲-۲-۱-عبدالله بن سبا در کتب رجالی و روایی.....
- ۸۵..... ۱-۲-۳-موضع گیری امیرالمؤمنین (ع) در برابر جریان غلو و غالیان.....
- ۹۹..... جمع بندی.....
- ۹۹..... ۳-۱-امام حسن (ع) و امام حسین (ع).....
- ۹۹..... ۱-۳-۱-شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام حسن (ع) و امام حسین (ع).....
- ۱۰۵..... ۱-۳-۲-۱-غالیان زمان امام حسن (ع) و امام حسین (ع).....
- ۱۰۵..... ۱-۳-۳-۱-موضع گیری امام حسن (ع) و امام حسین (ع) در برابر جریان غلو و غالیان.....
- ۱۰۷..... جمع بندی.....
- ۱۰۸..... ۴-۱-امام سجاد (ع).....
- ۱۰۸..... ۱-۴-۱-شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام سجاد (ع).....
- ۱۱۱..... ۱-۴-۲-۱-غالیان زمان امام سجاد (ع).....
- ۱۱۲..... ۱-۴-۲-۱-مختار.....
- ۱۱۷..... ۱-۴-۳-۱-موضع گیری امام سجاد (ع) در برابر جریان غلو و غالیان.....
- ۱۲۰..... جمع بندی.....
- ۱۲۰..... نتایج فصل اول.....
- فصل دوم: بررسی روایات نحوه برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان بین سالهای ۹۵ تا ۱۴۸ هجری.....
- ۱۲۱.....
- ۱۲۲..... ۱-۱-۱-امام باقر (ع).....
- ۱۲۲..... ۱-۱-۱-شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام باقر (ع).....
- ۱۲۴..... ۱-۲-۱-۲-غالیان زمان امام باقر (ع).....
- ۱۲۴..... ۱-۲-۱-۲-حمزه بن عماره بربری.....
- ۱۲۵..... ۱-۲-۲-۱-۲-بیان بن سمعان نهدی.....

- ۱۲۷..... ۲-۱-۲-۳- مغیره بن سعید
- ۱۲۸..... ۲-۱-۳- موضع گیری امام باقر (ع) در برابر جریان غلو و غالیان
- ۱۳۱..... جمع بندی
- ۱۳۱..... ۲-۲- امام صادق (ع)
- ۱۳۱..... ۲-۲-۱- شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام صادق (ع)
- ۱۳۳..... ۲-۲-۲- غالیان زمان امام صادق (ع)
- ۱۳۳..... ۲-۲-۱- ابو منصور
- ۱۳۶..... ۲-۲-۲- ابوالخطاب
- ۱۴۱..... ۲-۲-۳- بزغ
- ۱۴۱..... ۲-۲-۴- سری
- ۱۴۲..... ۲-۲-۵- مَعْمَر
- ۱۴۵..... ۲-۲-۶- بشار شعیری
- ۱۴۶..... ۲-۲-۷- عمر نبطی
- ۱۴۶..... ۲-۲-۸- حارث شامی
- ۱۴۶..... ۲-۲-۹- عبدالله بن حارث
- ۱۴۸..... ۲-۲-۱۰- معلى بن خنيس
- ۱۴۹..... ۲-۲-۱۱- خالد جوان
- ۱۵۰..... ۲-۲-۱۲- مالک جهنی
- ۱۵۰..... ۲-۲-۱۳- ابو هارون مکفوف
- ۱۵۱..... ۲-۲-۱۴- صالح بن سهل
- ۱۵۱..... ۲-۲-۱۵- مفضل بن عمر
- ۱۵۴..... ۲-۲-۳- موضع گیری امام صادق (ع) در برابر جریان غلو و غالیان
- ۲۱۷..... جمع بندی
- ۲۱۷..... نتایج فصل دوم
- فصل سوم: بررسی روایات نحوه برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان بین
- ۲۱۹..... سال های ۱۴۸ تا ۳۲۹ هجری
- ۲۲۰..... ۳-۱- امام کاظم (ع)
- ۲۲۰..... ۳-۱-۱- شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام کاظم (ع)
- ۲۲۲..... ۳-۱-۲- غالیان زمان امام کاظم (ع)

- ۲۲۳..... ۱-۲-۱-۳- محمد بن بشیر
- ۲۲۸..... ۳-۱-۳- موضع گیری امام کاظم (ع) در برابر جریان غلو و غالیان
- ۲۳۳..... جمع بندی
- ۲۳۳..... ۲-۲-امام رضا (ع)
- ۲۳۳..... ۳-۲-۱- شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام رضا (ع)
- ۲۳۸..... ۳-۲-۲- غالیان زمان امام رضا (ع)
- ۲۳۸..... ۳-۲-۲-۱- یونس بن ظبیان
- ۲۳۹..... ۳-۲-۲-۲- محمد بن فرات
- ۲۳۹..... ۳-۲-۳- موضع گیری امام رضا (ع) در برابر جریان غلو و غالیان
- ۲۷۱..... جمع بندی
- ۲۷۲..... ۳-۳-امام جواد (ع)
- ۲۷۲..... ۳-۳-۱- شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام جواد (ع)
- ۲۷۴..... ۳-۳-۲- غالیان زمان امام جواد (ع)
- ۲۷۵..... ۳-۳-۲-۱- هاشم بن ابی هاشم، جعفر بن واقد و ابوعمر و
- ۲۷۵..... ۳-۳-۲-۲- ابی السمهری و ابن ابی الزرقاء
- ۲۷۶..... ۳-۳-۳- موضع گیری امام جواد (ع) در برابر جریان غلو و غالیان
- ۲۸۳..... جمع بندی
- ۲۸۳..... ۴-۳-امام هادی (ع)
- ۲۸۳..... ۴-۳-۱- شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام هادی (ع)
- ۲۸۷..... ۴-۳-۲- غالیان زمان امام هادی (ع)
- ۲۸۷..... ۴-۳-۲-۱- علی بن حسکه جواز قمی
- ۲۸۷..... ۴-۳-۲-۲- قاسم شعرانی یقطینی
- ۲۸۷..... ۴-۳-۲-۳- حسن بن محمد بن بابای قمی
- ۲۸۸..... ۴-۳-۲-۴- فارس بن حاتم قزوینی
- ۲۸۸..... ۴-۳-۳- موضع گیری امام هادی (ع) در برابر جریان غلو و غالیان
- ۳۰۴..... جمع بندی
- ۳۰۴..... ۵-۳-امام حسن عسکری (ع)
- ۳۰۴..... ۵-۳-۱- شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام حسن عسکری (ع)

- ۳-۵-۲- غالیان زمان امام حسن عسکری (ع) ۳۰۵
- ۳-۵-۲-۱- محمد بن نصیر فهری نمیری ۳۰۶
- ۳-۵-۳- موضع گیری امام حسن عسکری (ع) در برابر جریان غلو و غالیان ۳۰۸
- جمع بندی ۳۱۱
- ۳-۶-۱- امام زمان (عج) ۳۱۱
- ۳-۶-۱- شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امام زمان (عج) ۳۱۱
- ۳-۶-۲- غالیان زمان امام زمان (عج) ۳۱۲
- ۳-۶-۳- موضع گیری امام زمان (عج) در برابر جریان غلو و غالیان ۳۱۲
- جمع بندی ۳۱۶
- نتایج فصل سوم ۳۱۷
- فصل چهارم: نقد و تحلیل شیوه‌های مواجهه اهل بیت (ع) با غالیان ۳۱۸
- ۴-۱-۱- لعن و طرد ۳۱۹
- ۴-۱-۱-۱- مفهوم شناسی لعن در کتب لغت ۳۱۹
- ۴-۱-۱-۲- کاربردهای لعن در قرآن ۳۲۰
- ۴-۱-۱-۳- لعن در سنت و سیره معصومان (ع) ۳۲۳
- ۴-۱-۱-۴- جایگاه لعن غالیان ۳۲۴
- ۴-۱-۱-۵- احتمال تقیه ای بودن لعن ها ۳۲۶
- ۴-۲-۱- براءت ۳۲۶
- ۴-۲-۱-۱- مفهوم شناسی براءت در لغت ۳۲۷
- ۴-۲-۱-۲- کاربردهای براءت در قرآن ۳۲۸
- ۴-۲-۱-۳- جایگاه براءت غالیان ۳۲۹
- ۴-۳-۱- قتل ۳۳۰
- ۴-۳-۱-۱- کافر بودن غالی از منظر قرآن ۳۳۰
- ۴-۳-۱-۲- کافر بودن غالی از دیدگاه فقهای شیعه ۳۳۱
- ۴-۳-۲-۱- شیخ صدوق (ره) ۳۳۱
- ۴-۳-۲-۲- شیخ مفید (ره) ۳۳۲
- ۴-۳-۲-۳- مجلسی (ره) ۳۳۳
- ۴-۳-۲-۴- محمد حسن نجفی (ره) ۳۳۴

- ۳۳۵ ۴-۳-۲-۵- شهید صدر (ره)
- ۳۳۵ ۴-۳-۲-۶- امام خمینی (ره)
- ۳۳۶ ۴-۳-۲-۷- مشکینی (ره)
- ۳۳۷ ۴-۳-۲-۸- محمد جواد مغنیه
- ۳۳۸ ۴-۳-۳- مجازات غالی
- ۳۳۹ ۴-۳-۴- کیفیت قتل غالی
- ۳۴۱ ۴-۴-۱- احراق
- ۳۴۲ ۴-۴-۱- مفهوم شناسی احراق
- ۳۴۲ ۴-۴-۲- مفهوم شناسی قتل
- ۳۴۵ ۴-۴-۲-۱- معنای اصطلاحی قتل در فقه
- ۳۴۶ ۴-۴-۳- آدم سوزی در دین یهود
- ۳۴۷ ۴-۴-۴- آدم سوزی در قرآن
- ۳۴۸ ۴-۴-۵- اجرای مجازات سوزاندن توسط حاکمان اسلامی
- ۳۵۱ ۴-۴-۶- احراق در کتب فقهی شیعه
- ۳۵۱ ۴-۴-۶-۱- حکم فقهای شیعه به سوزاندن در حد لواط
- ۳۵۳ ۴-۴-۷- بررسی روایات نهی از سوزاندن
- ۳۵۳ ۴-۴-۷-۱- ابوهریره
- ۳۵۷ ۴-۴-۷-۲- ابوالدرداء
- ۳۵۸ ۴-۴-۷-۳- ابن عباس
- ۳۶۲ ۴-۴-۷-۴- غالبان
- ۳۶۳ ۴-۴-۸- دیدگاه فقهای شیعه در مورد روایات احراق غالی
- ۳۶۳ ۴-۴-۸-۱- شیخ کلینی (ره)
- ۳۶۴ ۴-۴-۸-۲- شیخ صدوق (ره)
- ۳۶۵ ۴-۴-۸-۳- شیخ مفید (ره)
- ۳۶۶ ۴-۴-۸-۴- شیخ طوسی (ره)
- ۳۶۶ ۴-۴-۸-۵- علامه حلی (ره)
- ۳۶۷ ۴-۴-۸-۶- شیخ حر عاملی (ره)
- ۳۶۷ ۴-۴-۹- دیدگاه معاصران در مورد روایات سوزاندن غالبان
- ۳۶۹ ۴-۴-۱۰- جمع بندی نگارنده در مورد روایات احراق

۳۷۲	یک تذکر
۳۷۳	نتایج فصل چهارم
۳۷۴	نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۳۷۵	۱- نتیجه‌گیری
۳۷۸	۲- پیشنهادات
أ	فهرست منابع و مآخذ
ب	الف) کتاب‌ها
ب	۱- کتاب‌های فارسی
ح	۲- کتاب‌های عربی
ظ	ب) پایان‌نامه‌ها
ع	ج) مقالات
ف	د) نرم افزارها
ق	ه) سایت‌ها
ك	پیوست‌ها
ل	۱- حاکمان زمان اهل بیت (ع)
ه	۲- جمع بندی بررسی روایات بر خورد اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان
دد	۳- تعداد روایات هریک از اهل بیت (ع)

مقدمه

۱- بیان مسأله

طبق آموزه های قرآن، پیامبران و از جمله پیامبر اکرم (ص) انسان هایی مانند بقیه مردم بودند، با این تفاوت که به آنان وحی می شد.^۱ با این وجود طبق گزارش های قرآن، تاریخ و روایات، برخی افراد در زمان های مختلف، هم در مورد پیامبران پیشین مانند حضرت عزیر (ع) و حضرت عیسی (ع)^۲ و هم در مورد پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع) که جانشین ایشان برای هدایت مردم بودند، از حد و اندازه تجاوز نموده و آنها را تا مقام خدائی بالا بردند. در اصطلاح قرآن^۳ و روایات^۴، به این تجاوز از حد و اندازه "غلو" و به این افراد "غالی" گفته شده است.

علامه مجلسی (ره) مظاهر غلو را در اعتقاد به امور زیر دانسته است:

۱- الوهیت پیامبر (ص) و ائمه (ع)، ۲- شریک بودن آنها با خداوند در معبودیت یا خالقیت و یا رازقیت، ۳- حلول خداوند در آنها یا اتحاد خداوند با آنان، ۴- آگاهی آنان از غیب بدون وحی و الهام الهی، ۵- اعتقاد به نبوت درباره ائمه طاهرین (ع)، ۶- تناسخ ارواح ائمه در بدن های یکدیگر، ۷- عدم لزوم اطاعت خداوند و ترک معصیت الهی به دلیل معرفت آنان.^۵

پدیده غلو از ابعاد مختلفی چون مفهوم شناسی غلو و غالی، عوامل پیدایش غلو، اقسام فرق غلاة، عقاید و باورهای غلاة، معرفی مهمترین غالیان در تاریخ اسلام، رابطه غلاة با شیعه، تأثیرات غلاة بر شیعه، تأثیر غلاة در جعل حدیث، روایات غلاة در جوامع حدیثی و تفاسیر، روش برخورد اهل بیت (ع) با غلاة قابل بررسی است.

^۱ - مانند این آیات: ابراهیم، ۱۱؛ کهف، ۱۱۰؛ فصلت، ۶.

^۲ - توبه، ۳۰.

^۳ - نساء، ۱۷۱؛ و مائده، ۷۷.

^۴ - رک: کلینی، محمد بن یعقوب. **الکافی**. چاپ چهارم، (تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ه.ش)، ج ۲، صص ۷۵-۷۶، ح ۶؛ و نیز رک: حر عاملی، **وسائل الشیعه**، چاپ اول، (قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ه.ق)، ج ۱، صص ۷۸-۷۹، ح ۱۷۸.

^۵ - رک: محمد باقر بن محمد تقی بن مقصود علی مجلسی. **بحار الأنوار**. بی جا، (بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ ه.ق)، ج ۲۵، ص ۳۴۶.

اهل بیت (ع) همواره با غالیان و تفکر آنان که به صورت جریانی اجتماعی در آمده بود، مبارزه می کردند. در کتاب امامت، از جلد ۲۵ بحار الانوار علامه مجلسی، روایاتی ذیل باب ۱۰ با عنوان "فی الغلو فی النبی و الأئمة صلوات الله علیه و علیهم و بیان معانی التفویض و ما لا ینبغی أن ینسب إلیهم منها و ما ینبغی" آمده است که در آن به نحوه برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان اشاره شده است.

این نوشتار با عنوان "بررسی و نقد روایات پیرامون نحوه برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان" در صدد بررسی اسناد و تحلیل محتوای روایاتی از این باب است که در بردارنده موضع گیری اهل بیت (ع) در برابر جریان غلو و غالیان است و در تلاش خواهد بود که حتی روایاتی را نیز که در این موضوع بوده و شاید در این کتاب ذکر نشده در حد توان نگارنده جمع کرده و بر اساس ترتیب تاریخی و زمانی اهل بیت (ع) دسته بندی نماید تا مجبور به تقطیع روایات نشود؛ سپس هر کدام را با توجه به شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه زمان خود مورد بررسی، فهم و تحلیل قرار دهد؛ تا پس از شناسائی روایات معتبر و جدا سازی آنان از روایات ضعیف، میزان تأثیر شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اهل بیت (ع) و نیز شخصیت غالیان را در نوع برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) ارزیابی نماید.

۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

به جز روایات مربوط به عبدالله بن سبا و برخورد امیرالمؤمنین (ع) با او که مورد توجه محققان بوده، سایر روایاتی که پیرامون نحوه برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان است، در یک تحقیق جامع مورد بررسی، نقد و تحلیل پژوهشگران قرار نگرفته است؛ بلکه در غالب کتاب ها و مقاله های نوشته شده در موضوع غلو، تمام روایات به دیده قبول نگریسته شده و محتوای آنان بدون هیچ نقد و تحلیلی، تحت عناوین عوامل پیدایش اعتقادات غلو آمیز، نتایج غلو، توطئه های غلات و انواع موضع گیری امامان شیعه در برابر غلات، دسته بندی شده است؛ از این رو، انجام این تحقیق سرآغاز لازمی به نظر می رسد.

۳- سوالات تحقیق

سؤال اصلی: بر اساس روایات نحوه‌ی برخورد و موضع‌گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان در زمان‌های مختلف چگونه بود؟

سوالات فرعی:

۱. اهل بیت (ع) چه روش یا روش‌هایی را در برخورد با جریان غلو و غالیان به کار گرفتند؟
۲. آیا سوزاندن غلات توسط امیرالمؤمنین علی (ع) و یا دستور امام هادی (ع) مبنی بر شکستن سر و یا کشتن برخی از غالیان و یا لعن آنان توسط اهل بیت (ع) واقعیت دارد؟
۳. آیا شرایط و مقتضیات زمان و یا نوع باور و عملکرد غالیان در نحوه برخورد اهل بیت (ع) با آنان مؤثر بوده است؟

۴- فرضیه‌های تحقیق

۱. اهل بیت (ع) از روش‌های مختلفی مانند لعن و نفرین، طرد و راندن و اعلام برائت و بیزاری و... برای برخورد با غالیان استفاده می‌کردند.
۲. برخی از روایات ذکر شده در مورد برخورد اهل بیت (ع) با غالیان اعتبار ندارد.
۳. روش برخورد اهل بیت (ع) با غالیان بر اساس مقتضیات زمان، شرایط سیاسی و فرهنگی جامعه و نوع باور و عملکرد غالیان تغییر می‌نمود.

۵- پیشینه تحقیق

از همان ابتدای پیدایش فرقه انحرافی غلاة در میان شیعه، کتبی با عناوین "الرد علی الغالیة" و "أبی الخطاب"، "الرد علی الغالیة المحمدیة"، "الرد علی الغلاة و المفوضة"، "الرد علی الغالیة" و "الرد علی الغلاة" توسط اصحاب ائمه (ع) نوشته شده که البته اکنون هیچکدام موجود نیست.^۱

^۱ - رک: آقا بزرگ تهرانی، *الذریعة إلى تصانیف الشیعة*، محمد محسن منزوی، بی‌چاپ، (قم و تهران: اسماعیلیان و کتابخانه اسلامیة، ۱۴۰۸ ه.ق.)، ج ۱۰، ش ۵۸۵-۵۹۹، صص ۲۱۲-۲۱۴.

قدیمی ترین کتاب های موجود در معرفی فرقه های غلاة، "فرق الشیعه" اثر متکلم شیعی "ابو محمد حسن بن موسی نوبختی" متوفی بین سالهای ۳۰۰-۳۱۰ ق و "المقالات و الفرق" اثر متکلم و محدث شیعی "سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری قمی" متوفای ۲۹۹ یا ۳۰۰ یا ۳۰۱ ق می باشد. به علت تشابه فراوان این دو کتاب به یکدیگر، برخی مانند آقای "عباس اقبال آشتیانی" آن دو را یک کتاب و تألیف سعد بن عبدالله دانسته اند. کتاب المقالات و الفرق حدود سی صفحه بیشتر از فرق الشیعه است. برخی مانند آقای "محمد جواد مشکور" معتقدند که سعد بن عبدالله که معاصر نوبختی بود از کتاب وی در تألیف کتابش استفاده کرده و خود به آن مطالبی را افزوده است.^۱

جریان غلو و غلات در کتب مربوط به علوم مختلف به جهت تناسباتی بحث شده است:

۱- در کتب ملل و نحل یا فرق و مذاهب اسلامی، به جهت اینکه غلات یک فرقه منحرف در مذهب شیعه است؛ ۲- در کتب سیره و تاریخ زندگانی چهارده معصوم (ع)، به جهت بیان نحوه برخورد اهل بیت (ع) با آنها؛ ۳- در کتب تاریخ حدیث به جهت بیان اقدامات غلات در جعل حدیث؛ ۴- در کتب رجال به جهت معرفی راویان غالی برای شناسایی روایات؛ ۵- در کتب کلامی و جوامع حدیثی شیعه به جهت تبیین اعتقاد صحیح در مورد امامت. از جمله پایان نامه هایی که در زمینه غلو و غلات نگاشته شده می توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- غلو و غلاة؛ ۲- غلو و غلات در حدیث شیعه؛ ۳- محورهای فعالیت غلاة (غلو؛ جریانانات پیدا و نهان)؛ ۴- غلاة و تأثیر آنان در افکار، عقائد و تاریخ شیعه؛ ۵- بررسی نقش غالیان در روایات تحریف قرآن؛ ۶- بررسی روایات تفسیری غلات؛ ۷- بررسی نقش غلات در جعل حدیث؛ ۸- پژوهشی پیرامون غلاة شیعه و موضع ائمه در این باب؛ ۹- وضع حدیث، انگیزه ها و پیامدها؛ ۱۰- تحقیقی پیرامون شخصیت و کتاب رجالی ابن غضائری.^۲

^۱ - رک: نوبختی، فرق الشیعه، (ترجمه محمد جواد مشکور)، چاپ دوم، (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۱)، صفحات ده تا بیست و چهار.

^۲ - مشخصات کامل پایان نامه های مذکور در فهرست منابع آمده است.

در این میان پایان نامه آقای "اسکندر اسفندیاری"^۱ که با عنوان "پژوهشی درباره طوایف غلاة تا پایان غیبت صغرا و موضع ائمه (ع) در این باب" به صورت کتاب چاپ شده است، ارتباط عنوانی بیشتری با موضوع پایان نامه نگارنده دارد؛ اما ایشان تنها به ذکر ترجمه فارسی ۷۲ روایت در این موضوع بدون هیچ گونه بررسی سندی و دلالتی و بدون هیچ گونه دسته بندی احادیث، اکتفا نموده است.^۲

همچنین مقاله های بسیاری در زمینه غلو و غالیان نوشته شده که برخی از آنها عبارتند از: «بررسی چند روایت تاریخی در باب غالیان عصر خلافت امام علی (ع)؛ شیوه های برخورد امام صادق (ع) با غلو و غلات؛ مبارزه امام هادی (ع) با غالیان؛ تعامل ائمه با غلات؛ بررسی شکل گیری جریان غلات در تشیع و موضع امامان شیعه (ع)؛ جریان شناسی غلو؛ غلو و غالیان عصر حضور در آئینه منابع؛ درنگی در مفهوم غلو و غالی؛ معیارهای غلو در قرآن و روایات؛ بررسی تحلیلی تعبیر ناظر بر غلو و تفویض راویان در منابع رجالی شیعه؛ پژوهشی پیرامون پدیده غلو و جریان غالی گری در شیعه؛ رد پای غالیان در روایات تفسیری؛ غالیان، تاریخچه و مناسبات فکری با شیعه امامیه؛ جریان شناسی غلو و غالیان در رجال نجاشی؛ ابن غضائری و متهمان به غلو در کتاب الضعفا»^۳

به جز مقاله اول که در آن تنها چند روایت تاریخی در زمینه غالیان بررسی شده است، بقیه یا به موضوع نگارش حاضر ارتباطی نداشته و ابعاد دیگری از مسأله غلو را بررسی نموده اند؛ و یا اینکه با وجود داشتن ارتباط، روایات در آنها به ندرت ارزیابی شده اند و بیشتر بدون بررسی سندی و محتوایی، از طرف نویسندگان نشان پذیرفته شده اند.

در میان کتب نوشته شده نیز، کتاب "آراء ائمة الشيعة الامامية في الغلاة" نوشته آقای "خلیل کمره ای" اگرچه روایات را به ترتیب زمانی اهل بیت (ع) از پیامبر (ص) تا امام زمان (عج) دسته

^۱ - پژوهشی پیرامون غلاة شیعه و موضع ائمه در این باب" برای دریافت کارشناسی ارشد رشته "الهیات، معارف اسلامی و ارشاد" از دانشگاه امام صادق (ع)، با راهنمایی آقای علی اکبر غفاری صفت.

^۲ - ایشان حتی سند روایات را ذکر نکرده اند. (رک: اسکندر اسفندیاری، پژوهشی درباره طوایف غلاة تا پایان غیبت صغرا و موضع ائمه (ع) در این باب، چاپ اول، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴)، صص ۲۶۰-۲۷۹.

^۳ - مشخصات کامل این مقاله ها در "فهرست منابع و مآخذ" ذکر شده است.

بندی نموده، مورد بررسی قرار نداده و گاهی یک روایت ذیل روایات چند تن از اهل بیت (ع) تکرار شده است.^۱ در ضمن از ویرایش و صفحه آرایی و چاپ مناسبی برخوردار نیست.

آقای "نعمت الله صفری فروشانی" نیز در قسمتی از فصل دوم کتاب خود با عنوان "غالیان کاوشی در جریانها و برآیندها (تا پایان سده سوم)؛ چگونگی موضع گیری امامان شیعه در برابر غلاة را بر حسب نوع موضع گیری آنها دسته بندی کرده، ولی به بررسی روایات نپرداخته و به علت دسته بندی موضوعی روایات، مجبور به تقطیع آنها شده است.^۲ در برخی موارد روایات یکی از ائمه (ع) را به اشتباه به امام دیگری نسبت داده اند.^۳

علامه "سید مرتضی عسگری" نیز در کتاب "عبد الله بن سبا و دیگر افسانه های تاریخی" تنها به نقد و بررسی اخبار مربوط به عبدالله بن سبا و سوزاندن غالیان توسط امام علی (ع) پرداخته است. ایشان سایر روایات نحوه برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) با غالیان را مورد نقد و بررسی قرار نداده اند.

در کتب رجال متأخر مانند "معجم الرجال حدیث" آقای خوئی (ره)، تعدادی از روایات نحوه برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان که از رجال کشی نقل شده اند، ذیل نام برخی از غالیان زمان اهل بیت (ع)، تنها از لحاظ سندی مورد ارزیابی قرار گرفته اند.

۶- اهداف تحقیق

از انجام این تحقیق هدف های زیر انتظار می رود:

۱- برای نمونه روایتی از کتاب مناقب محمد بن احمد بن شاذان، هم در قسمت مبارزات پیامبر (ص) و هم در قسمت مبارزات امام صادق (ع) با غلاة آمده است. (رک: خلیل کمره ای، آراء ائمه الشيعة الامامية في الغلاة، بی جا، بی جا: چاپ و است حیدری، بی تا، صص ۵۴-۵۵ و ۱۹۳-۱۹۴). و نیز روایتی از کتاب المبتدا ابن حنبل هم در قسمت مبارزات پیامبر (ص) و هم در قسمت مبارزات امام علی (ع) آمده است. (رک: همان، ص ۴۱ و ۱۹۵) و از این نمونه ها در کتاب ایشان بسیار دیده می شود. (همان، صص ۴ و ۵۵ و ۱۹۳؛ نیز: صص ۷۶ و ۱۹۶؛ و نیز: صص ۱۸ و ۵۲ و نیز: صص ۱۹ و ۴۸...)

^۲- رک: نعمت الله صفری فروشانی، غالیان (کاوشی در جریانها و برآیندها تا پایان سده سوم)، چاپ اول، (مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۷۸)، ص ۱۵۲.

^۳- برای نمونه نامه ای را که از امام هادی (ع) به برخی از یارانش است و در آن علی بن حسکه را لعن کرده و دستور به شکستن سر غالیان داده است، به اشتباه به امام حسن عسکری نسبت داده اند. در حالی که در متن روایت "ابوالحسن عسکری (ع)" آمده که کنیه امام هادی (ع) است. (رک: همان، ص ۱۶۷)

۱. **پالایش احادیث از اخبار جعلی و ساختگی:** با بررسی دقیق روایات نحوه بر خورد اهل بیت (ع) با جریان غلو و غالیان، احادیث صحیح از سقیم تمییز داده می‌شود و احادیث جعلی و ساختگی کنار زده می‌گردد و ساحت اهل بیت (ع) از نسبت های ناروا مبرا می‌شود.

۲. **الگوگیری از اهل بیت (ع):** با شناخت احادیث معتبر در این باره و تحلیل و بررسی دقیق آنها می‌توان وظیفه خود را در نحوه برخورد با جریان غلو در زمان حاضر تشخیص داد و از هرگونه افراط و تفریط در برخورد با غالیان اجتناب نمود.

۳. **ایجاد حساسیت مثبت در استفاده از اخبار غالیان:** دانستن نحوه برخورد اهل بیت (ع) با این جریان، می‌تواند در ایجاد دقت در پژوهشگران برای استفاده یا عدم استفاده از روایاتی که در سلسله روایان آنها افراد غالی قرار دارد، مؤثر باشد.

۷- روش تحقیق

روش گرد آوری مطالب در این نوشتار کتابخانه ای و روش اندیشه ورزی آن به صورت نقدی و بیان معایب روایات و توصیف و تحلیل برخورد و موضع گیری اهل بیت (ع) در برابر جریان غلو و غالیان با توجه به شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن هاست.

۸- ساختار تحقیق

نگارنده در راستای پاسخگویی به سؤال های اصلی و فرعی، رساله را در چهار فصل ذیل تنظیم کرده است:

فصل اول: بررسی روایات نحوه موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو تا سال ۹۵ هجری
فصل دوم: بررسی روایات نحوه موضع گیری اهل بیت (ع) با جریان غلو بین سال های ۹۵-

۱۴۸ هجری